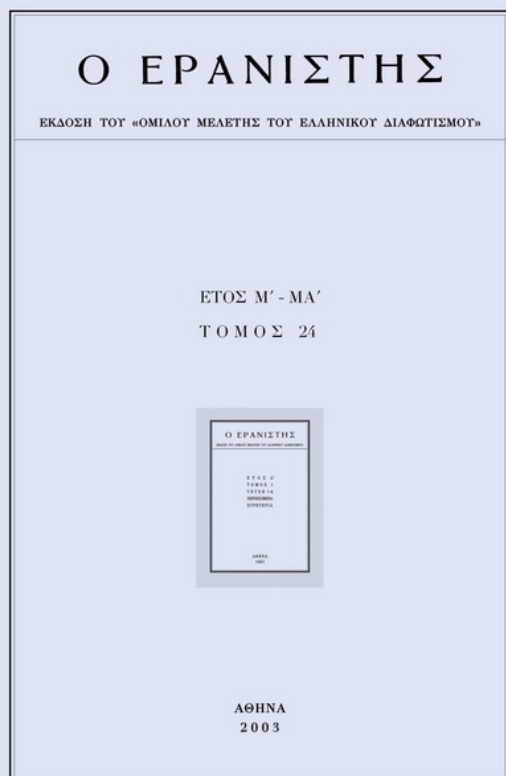

The Gleaner

Vol 24 (2003)

Σημείωμα για τα σαραντάχρονα του Ερανιστή, ή ο ΟΜΕΔ, το ΚΝΕ και Ο Ερανιστής

Δημήτρης Γ. Αποστολόπουλος

doi: [10.12681/er.1](https://doi.org/10.12681/er.1)

To cite this article:

Αποστολόπουλος Δ. Γ. (2003). Σημείωμα για τα σαραντάχρονα του Ερανιστή, ή ο ΟΜΕΔ, το ΚΝΕ και Ο Ερανιστής. *The Gleaner*, 24, 5–9. <https://doi.org/10.12681/er.1>

Σημείωμα γιὰ τὰ σαραντάχρονα τοῦ Ἑρανιστῆ ἢ ὁ ΟΜΕΔ, τὸ ΚΝΕ καὶ Ὁ Ἑρανιστῆς

ΤΟ 2003 ΣΥΜΠΛΗΡΩΝΟΝΤΑΙ σαράντα χρόνια ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ πρώτου τόμου τοῦ Ἑρανιστῆ. Στὴ σύντομη ἱστορικὴ ἀναδρομὴ ποὺ ἀκολουθεῖ, ὁ ἀναγνώστης θὰ παρακολουθήσῃ τὴ μικρὴ ἱστορία τῆς δημιουργίας αὐτοῦ τοῦ ἐπιστημονικοῦ περιοδικοῦ καὶ τοὺς στόχους ποὺ θέλησε ἀρχικὰ νὰ ὑπηρετήσῃ, θὰ διακρίνει τὶς δυσκολίες ποὺ συνάντησε στὴν πορεία του καὶ τοὺς μετασχηματισμοὺς ποὺ γνώρισε, σὰν ζωντανὸ ἐπιστημονικὸ κύτταρο. Δὲν θὰ γίνῃ ἐδῶ λόγος γιὰ τὴ συμβολὴ τοῦ Ἑρανιστῆ στὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς ἐπιστήμης· δὲν θὰ μιλήσουμε ἐμεῖς γιὰ τὸ ἔργο ποὺ ἔχει ἐπιτελεστῇ — ἄλλοι θὰ τὸ κρίνουν καὶ θὰ τὸ ἀποτιμήσουν. Ὁ τίτλος τοῦ περιοδικοῦ, «στὴν μετριοφροσύνη του», ὅπως τονιζόταν καὶ στὸ σχετικὸ Σημείωμα ποὺ δημοσιεύθηκε στὸ πρῶτο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ,¹ χαρακτηρίζει νομίζω καὶ ὅσους συνέβαλαν καὶ συμβάλλουν ὥστε ἡ ἐπιστῆμη τῶν νεοελληνικῶν πραγμάτων νὰ ἔχει ἕνα ἔγκυρο ἐπιστημονικὸ περιοδικό, ἀνοικτὸ στὶς ἔρευνες ποὺ ἀφοροῦν τὸν ἐλληνικὸ 18ο αἰῶνα καὶ ὅχι μόνον. Διότι, μολονότι Ὁ Ἑρανιστῆς ἀποτελοῦσε, ἀπὸ τὴν καταστατικὴ προδιαγραφὴ του, τὸ ἐπιστημονικὸ βῆμα τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὸν 18ο αἰῶνα — τὸν «Ἑλληνικὸν Διαφωτισμὸν ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην αὐτοῦ ἔννοιαν» —, οὐδέποτε ἀρνήθηκε νὰ δεχτῇ μελέτες ποὺ ἀναφέρονται σὲ προηγούμενες ἢ ἐπόμενες ἱστορικὲς περιόδους. Κατὰ συνέπεια ἀπὸ τὶς στῆλες τοῦ περιοδικοῦ τοῦ ΟΜΕΔ δὲν πέρασε μόνον ἕνα μεγάλο μέρος τῶν ἐρευνῶν γιὰ τὸν Νεοελληνικὸ Διαφωτισμὸ, τὸ φαινόμενο καθ' ἑαυτό, ἡ προϊστορία του καὶ οἱ ἐπιβιώσεις του τὸν 19ο αἰῶνα, ἀλλὰ εἶδαν τὸ φῶς καὶ μελέτες ποὺ ἀναφέρονται στὸ πρὶν καὶ στὸ μετὰ τοῦ ἐλληνικοῦ 18ου αἰῶνα. Ἀς δώσουμε ὅμως κάποια στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς προσπάθειας αὐτῆς ἀντὶ ἄλλης ἀναφορᾶς στὰ σαραντάχρονά της.

Ὁ ΟΜΕΔ, ὁ Ὅμιλος Μελέτης τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ ιδρύθηκε τὴν

1. «Ἡ ἐκδοσὴ τοῦ “Ἑρανιστῆ”», Ὁ Ἑρανιστῆς 1 (1963), 31.

άνοιξη τοῦ 1962 —τὸ καταστατικὸ ἱδρύσεώς του ἔχει ἡμερομηνία 15 Μαρτίου 1962. Δύο χρόνια νωρίτερα εἶχε ἱδρυθεῖ τὸ Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν, τὸ KNE. Μολονότι οἱ δύο χρονολογίες δὲν συμπίπτουν, ἡ ἱστορία τοῦ OMEΔ καὶ ἐκείνη τοῦ KNE διασταυρώνονται, καθὼς ταυτίζονται τὰ ἐπιστημονικὰ πεδία τὰ ὁποῖα καλλιέργησαν οἱ δύο αὐτοὶ ὁργανισμοί, κυρίως ὅμως ἐπειδὴ ὁ ἐμπνευστὴς τῆς ἱδρύσεως καὶ τῶν δύο καὶ συνδετικὸς κρῖκος ἀνάμεσά τους ἦταν ὁ ἴδιος ἄνθρωπος, ὁ Κ. Θ. Δημαράς. Στὴ συνέδισή του ἀποτελοῦσαν τὶς δύο ὀψεις τοῦ ἴδιου νομίσματος: ὁ OMEΔ, σωματεῖο εὐέλικο καὶ ἀνοικτό, ἔδινε μιὰν ἀναπνοὴ ἐλευθερίας στὸ ἐπίσημο ἐρευνητικὸ κέντρο ποὺ λειτουργοῦσε στοὺς κόλπους τοῦ Βασιλικοῦ, τότε, Ἰδρυματος Ἐρευνῶν.

Ὁ Ὅμιλος πορεύτηκε ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς του μὲ ἄξονα δύο δραστηριότητες: ἄρχισε νὰ ἐκδίδει, λίγους μῆνες μετὰ τὴν ἱδρύσή του, ἓνα ἐπιστημονικὸ περιοδικό, τὸν Ἐρανιστὴ, καὶ ἐγκαίνιασε τὴ σειρὰ «Νέα Ἑλληνικὰ κείμενα», στὴν ὁποία ἄρχισαν νὰ δημοσιεύονται σημαντικὰ ἔγγραφα τεκμήρια γιὰ τὴ μελέτη τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Τὸ Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν ὀργάνωσε τὴν ἐρευνητικὴ πολιτικὴ του, προσπάθησε νὰ συνδέσει τὴ νεοελληνικὴ ἐπιστῆμη μὲ τὴν ξένη, ἔχοντας ὅμως πάντα στὸ νοῦ ὅτι ἔχει δίπλα του ἓνα εὐέλικο ὄργανο, τὸν OMEΔ. Τὸ KNE δὲν ἀπέκτησε ποτὲ ἓνα περιοδικὸ ἐπιστημονικὸ βῆμα, τὸ περιοδικὸ τοῦ Ὁμίλου Μελέτης τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ Ὁ Ἐρανιστὴς ἦταν τὸ περιοδικὸ ποὺ δεχόταν τὶς ἐπιστημονικὲς ἐργασίες τῶν συνεργατῶν του. Στὸ καθαρευουσιάνικο, ὑποχρεωτικὰ, γλωσσικὸ ἔνδυμα τῶν «Ἐκθέσεων πεπραγμένων» τοῦ KNE, τὸ περιοδικὸ τοῦ OMEΔ εἶχε νὰ ἀντιτάξει τὴ λόγια δημοτικὴ ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ συνεργάτες του.

Τὰ πρῶτα βήματα τοῦ OMEΔ καὶ τοῦ KNE διασταυρώνονται —καὶ κάποτε συντονίζονται. Ἀπὸ τὶς στήλες τοῦ Ἐρανιστῆ διατυπώθηκαν μερικὲς ἀπὸ τὶς βασικὲς θέσεις τῆς ἐρευνητικῆς πολιτικῆς τοῦ KNE. «Ἐκδόσεις ἢ εὐρετήρια;» ρωτοῦσε ὁ Δημαράς στὰ 1964, δίνοντας μὲ τὴν προτίμηση στὴ δεύτερη ἐκδοχὴ τὸ ἔναυσμα γιὰ τὸν τρόπο ἀξιοποίησης ἱστορικοῦ ὕλικου ποὺ σώζεται σὲ ἀρχεακὲς μονάδες. Ἀπὸ τὶς ἴδιες στήλες διατύπωνε, τὴν ἐπόμενη χρονιά, τὴν ἄποψη ὅτι ἡ εὐρετηρίαση τῶν ἐντύπων θὰ πρέπει νὰ ἀποτελέσει μέριμνα «ὀργάνων ὅπως ὁ OMEΔ ἢ τὸ KNE», τὰ ὁποῖα πρέπει (νὰ ἐπιδιώκουν συστηματικὰ νὰ πολλαπλασιάζουν τὰ εὐρετήρια τῶν ἐντύπων μὲ σκοπὸ νὰ διευκολύνουν τὴ μελέτη ἐνῶ παράλληλα φροντίζουν νὰ ὁλοκληρώνεται ἡ βιβλιογραφικὴ γνώση», ἄποψη ποὺ ὁδήγησε στὴν προετοιμασία μιᾶς σειρᾶς «ἐργαλείων» γιὰ τὴ νεοελληνικὴ

έπιστήμη, αλλά και σέ συστηματικές έρευνες για τή συμπλήρωση τοῦ έργου τῶν Γκίνη-Μέξα, *Ἑλληνική Βιβλιογραφία 1800-1863*.

Ἕνας εὐρύς κύκλος ἀνθρώπων —καί πάντως ὅλοι οἱ συνεργάτες τοῦ ΚΝΕ— εἰσέφεραν μελέτες τους στοὺς πρώτους τόμους τοῦ Ἑρανιστῆ. Συνεργάτες τοῦ ΚΝΕ —ἡ στενὰ συνεργαζόμενοι μὲ αὐτὸ— ἦταν ὅσοι προετοίμασαν τὰ κείμενα ποὺ δημοσιεύτηκαν ἀπὸ τὸ 1963 καί μετὰ στὴ σειρὰ τοῦ ΟΜΕΔ «Νέα Ἑλληνικά κείμενα»: «Ἀλληλογραφία» τοῦ Κοραΐ, «Ἐφημερίδες» τοῦ Κοδρικᾶ, ἀλληλογραφία τῶν Δανιὴλ Φιλιππίδου – Barbié du Bocage – Ἀνθίμου Γαζῆ, τὰ σωζόμενα ἔργα τοῦ Δημήτριου Καταρτζῆ. Ὡς σημειωθεῖ ὅτι ὁ χορηγὸς γιὰ τὴν ἐκδοσὴ τῶν πρώτων τόμων τῆς σειρᾶς ποὺ περιλάμβανε βασικά κείμενα γιὰ τὴ μελέτη τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ ἦταν, τότε, τὸ Ἰδρυμα Ἑρευνῶν.

Τὰ πολιτικὰ γεγονότα τοῦ 1967 ἐπηρέασαν ἀρνητικά, ὅπως ἦταν φυσικό, τὴν πορεία καί τῶν δύο αὐτῶν συμπορευόμενων καί ἀλληλοσυμπληρούμενων ὀργανισμῶν, καθὼς ὁ Δημαρὰς ἀποχώρησε ἀπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ ΚΝΕ καί ἡ μελέτη τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ δὲν ἦταν βέβαια ἀπὸ τὰ ἀγαπημένα θέματα τῆς δικτατορίας. Παρ' ὅλα αὐτὰ καί οἱ δύο ὀργανισμοὶ κρατήθηκαν στὴ ζωὴ χάρις στὴν αὐταπάρνηση μελῶν τους ποὺ δὲν θέλησαν νὰ τὰ ἀφήσουν νὰ σβήσουν, νὰ διαλυθοῦν, περιμένοντας τίς καλύτερες μέρες ποὺ θὰ ἐπέτρεπαν νὰ λειτουργήσουν ξανά. Στὰ πολιτικὰ αὐτὰ γεγονότα, ἀλλὰ καί σὲ ἄλλου εἴδους δυσκολίες ποὺ θὰ ἀνακύψουν ἀργότερα, πρέπει νὰ ἀποδώσουμε τὴν ἀναντιστοιχία ἀνάμεσα στὰ χρόνια ζωῆς τοῦ ΟΜΕΔ καί στὸν ἀριθμὸ τῶν τόμων τοῦ περιοδικοῦ του.

Στὰ χρόνια πάντως ποὺ ἀκολούθησαν τὴ μεταπολίτευση καί οἱ δύο αὐτοὶ ὀργανισμοὶ μπόρεσαν νὰ ξαναβροῦν τὴ ζωντάνια τους, νὰ ξανακερδίσουν τοὺς παλιοὺς συνεργάτες τους, νὰ ἀποκτήσουν νέους, νὰ διευρύνουν τὴ θεματικὴ τους. Τίποτε ὅμως δὲν διατάραξε τίς σχέσεις τους. Ἀπόδειξη ἀποτελεῖ τὸ γεγονὸς πὼς, μολονότι τὸ ΚΝΕ ἐγκαινίασε τὸ 1981 μιὰ περιοδικὴ ἐκδοσὴ, «ἓνα νέο εὐέλικο βοηθητικὸ ὄργανο τοῦ Κέντρου» ποὺ τὸ ὀνόμασαμε *Τετράδια ἐργασίας*, ὁ δεσμὸς τῶν βασικῶν συνεργατῶν τοῦ ΚΝΕ μὲ τὸν Ἑρανιστῆ οὔτε διαταράχθηκε οὔτε ἀλλοιώθηκε. Ὡπως καί ἡ ἐκδοσὴ τοῦ περιοδικοῦ *Τὰ Ἱστορικά*, τὸ 1983, ποὺ ἔγινε ἀπὸ βασικὰ στελέχη τοῦ ΚΝΕ καί τοῦ ΟΜΕΔ, δὲν εἶχε σκοπὸ νὰ στερήσει συνεργάτες ἀπὸ τὸν Ἑρανιστῆ, ἀλλὰ νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν πολυφωνία δημιουργώντας ἄλλο ἓνα ἐπιστημονικὸ βῆμα: ἀνάλογα μὲ τὸ θέμα ποὺ πραγματευόμαστε ἀναζητοῦμε τὴν πιὸ κατάλληλη στέγη.

Στὴ νέα περίοδο τοῦ ΟΜΕΔ πρέπει νὰ προσγραφεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀπο-

τέλεσε ιδρυτικό μέλος τῆς International Society for Eighteenth-century Studies μετέχοντας πλέον στήν Ἐκτελεστική Ἐπιτροπὴ τῆς Διεθοῦς Ἑταιρείας μελέτης τοῦ 18ου αἰώνα. Ἀπὸ τὸ 2003 ὁ Ἕλληνας ἀντιπρόσωπος ἐκλέχθηκε στὴ θέση τοῦ δεύτερου ἀντιπροέδρου τῆς Διεθοῦς Ἑταιρείας.

Ὅσο γιὰ τὸν Ἑρανιστῆ, βρῆκε τὴ θέση του στὴ χορεία τῶν ἐπιστημονικῶν περιοδικῶν τῶν μελῶν τῆς Ἑταιρείας διεκδικώντας μάλιστα τὰ πρεσβεῖα, ἀφοῦ, γιὰ παράδειγμα, ὁ πρῶτος τόμος τοῦ περιοδικοῦ *Dix-huitième siècle* τῆς Γαλλικῆς Ἑταιρείας κυκλοφόρησε ἓνα χρόνο ἀργότερα, τὸ 1964, τὸ *Eighteenth-century Studies* τῆς Ἀμερικανικῆς Ἑταιρείας τὸ 1967, τὸ *Das Achtzehnte Jahrhundert* τῆς Γερμανικῆς Ἑταιρείας τὸ 1977 ἢ τὸ *British Journal for Eighteenth-century Studies* τῆς Βρετανικῆς Ἑταιρείας τὸ 1978.² Καὶ ἀκόμα, τὸ 1979 ἡ Association pour l'Encouragement des Études Grecques en France ἀπένειμε στὸν Ἑρανιστῆ, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς συμπλήρωσης δεκαπέντε χρόνων κυκλοφορίας του, τὸ βραβεῖο Ζάππα.

Στὴ νέα αὐτὴ περίοδο προστέθηκαν στίς δραστηριότητες τοῦ ΟΜΕΔ ἡ διοργάνωση ἐπιστημονικῶν συνεδρίων καὶ διεθνῶν συναντήσεων. Ἀναφέρομαι στὰ συνέδρια «Νεοελληνικὴ παιδεία καὶ κοινωνία», ποὺ διοργανώθηκε στὴν Ἀθήνα ἀπὸ τὶς 29 Σεπτεμβρίου ὠς τὴν 1η Ὀκτωβρίου τοῦ 1993 καὶ ἦταν ἀφιερωμένο στὴ Μνήμη τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ, καὶ σὲ ἐκεῖνο τὸ ἀφιερωμένο στὴ Μνήμη τοῦ Λεάνδρου Βρανούση, ποὺ διοργανώθηκε στὴν Ἀθήνα στίς 10 καὶ 11 Μαΐου 1995 (τὰ πρακτικὰ καὶ τῶν δύο αὐτῶν συνεδρίων ἔχουν δημοσιευτεῖ)· ἡ στὴν Ἡμερίδα ποὺ διοργάνωσε μὲ τὴ συνεργασία τῆς International Society for Eighteenth-century Studies στὴν Ἀθήνα στίς 4 Ὀκτωβρίου 1996 μὲ θέμα τὰ «Instrumenta studiorum» γιὰ τὴ μελέτη τοῦ 18ου αἰώνα.

Πρὶν ἀπὸ δύο χρόνια, τὸ 2001, παρουσιάστηκαν τὰ συγκεντρωτικὰ Εὐρετήρια τῶν εἴκοσι πρώτων τόμων τοῦ περιοδικοῦ. Ἐκεῖ ὁ προσεκτικὸς ἀναγνώστης, ξεφυλλίζοντας τοὺς πίνakes τῶν περιεχομένων, θὰ διαπιστώσει εὐκολὰ τὶς μεταλλαγὰς στοὺς προσανατολισμοὺς τοῦ περιοδικοῦ, καθὼς στοὺς εἴκοσι αὐτοὺς τόμους ἀντιπροσωπεύεται ἡ πρώτη περίοδος, οἱ προσπάθειες συνέχισής του, ἡ προσωρινὴ διακοπὴ τῆς ἐκδόσῃς του καὶ τὸ νέο του ξεκί-

2. Χρήσιμα στοιχεῖα γιὰ τὰ περιοδικὰ ποὺ ἀναφέρονται στὴ μελέτη τοῦ 18ου αἰώνα παρουσιάστηκαν στὴν Table ronde ποὺ ὁργανώθηκε τὸ 1995 στὸ Θ' Διεθνὲς Συνέδριο γιὰ τὸ Διαφωτισμὸ στὸ Münster (βλ. *Transactions of the Ninth International Congress on the Enlightenment*, τ. 3, Ὁξφόρδη 1996, σ. 1483–1505· ὅπου καὶ παρουσίαση τοῦ Ἑρανιστῆ / *Le Glaneur*).

νημα. Ἀκόμα ὁ ἐντυπωσιακὸς ὄγκος καὶ πλοῦτος τοῦ ὕλικου ποὺ ἀναδεικνύεται ἀπὸ τὸ Γενικὸ εὐρετήριο δείχνει μὲ τὸν καλῦτερο τρόπο τῇ συνεισφορᾷ στὴν ἐπιστήμη τῶν νεοελληνικῶν πραγμάτων. Τέλος ὁ κατάλογος τῶν συνεργατῶν ἀναδεικνύει τὸν «σκληρὸ πυρήνα» τῶν συνεργατῶν τοῦ καὶ ὑποδεικνύει τὸ εὖρος τῶν φιλοξενουμένων.³

Ἐλπίζοντας βásiμα ὅτι Ὁ Ἐρανιστὴς θὰ γιορτάσει καὶ τὸ ἰωβηλαῖο τῶν πενήντα χρόνων παρουσίας του, θὰ ἤθελα νὰ κλείσω τὴ σύντομη αὐτὴ ἀναδρομὴ στὴ μικρὴ ἱστορία του ἀναφέροντας μὲ εὐγνωμοσύνη ὅλους ὅσοι κατὰ καιροὺς βοήθησαν οἰκονομικὰ τὸν Ὅμιλό μας: τὸ Ἰδρυμα Ἐρευνῶν, τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ, τὸ Ἰδρυμα Ι. Φ. Κωστοπούλου, τὸ Ἰδρυμα Οὐράνη.

Καὶ ἀκόμα νὰ καταγράψω, καὶ ἐδῶ, τὰ ὀνόματα ἐκείνων ποὺ ἀναφέρονται ὡς «ἀπεύθυντοι ἐκδόσης» τοῦ περιοδικοῦ ἀπὸ τὸ 1963 ὡς σήμερα: Ἀλκης Ἀγγέλου γιὰ τοὺς τόμους 1–2· Σπύρος Ι. Ἀσδραχὰς γιὰ τὸν τόμο 3· Λουκία Δρούλια γιὰ τὸν τόμο 4· Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκος γιὰ τοὺς τόμους 5–13· Φίλιππος Ἡλιοῦ γιὰ τοὺς τόμους 14–18 καὶ γιὰ τοὺς τόμους 19–24 ὁ ὑπογράφων.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

3. Ὅμιλος Μελέτης τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Ὁ Ἐρανιστὴς. Εὐρετήρια τ. 1–20 (1963–1995). Πίνακες περιεχομένων· Γενικὸ εὐρετήριο· Κατάλογος συνεργατῶν, Ἀθήνα 2001 (465 σ.). Τὴ γενικὴ ἐπιμέλεια τῆς ἐκδόσης αὐτῆς εἶχε ὁ Παναγιώτης Δ. Μιχαηλάκης, ποὺ τὴν ἔφερε σὲ πέρας μὲ τὴ βοήθεια τῆς Γιούλης Εὐαγγέλου Μποτῆ. Στὸν Πρόλογο αὐτοῦ τοῦ δημοσιεύματος ἔδωσα σὲ μιὰ πρώτη μορφή τὴν ἱστορία τοῦ ΟΜΕΔ ποὺ ἐδῶ βρίσκεται τὴ θέση της στὰ σαραντᾶχρονα τοῦ Ἐρανιστῆ.